

ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE HAKK'A YÜRÜME ERKÂNI: TOKAT PİR SULTAN ABDAL CEMEVI ÖRNEĞİ

RITUAL OF WALKING TO THE GOD IN ALEVISM AND BEKTASHISM: THE EXAMPLE OF TOKAT PIR SULTAN ABDAL CEMEVI

Şaban BANAZ*

ÖZ: Alevîlik ve Bektaşîlik'te Hakk'a yürüme erkânı, vefat etmiş bir can için icra edilen cenaze merasimi içerisindeki rızâlık alma, birleme ve toprağa sırlama aşamalarını ifade etmektedir. Tokat Pir Sultan Abdal Cemevi'nde cenaze hizmetleri, geleneksel Alevîlik anlayışından farklı olarak, modern bir Alevîlik anlayışı çerçevesinde, Hakk'a yürüyen kişiye Kur'an okunmadan, cenaze namazı kılınmadan ve mezarda telkin verilmeden yapılmakta; bunların yerine Türkçe olarak okunan gülbenk, deyiş, nefes, düvaz, ve devriyelerle icra edilmektedir. Nitel araştırma tekniği merkeze alınarak yapılan bu çalışmada kültürel analiz yöntemi kullanılmış ve araştırma çevresi sadece Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nde hizmet veren dedeler ve buradan hizmet alan taliplerle sınırlandırılmıştır. Elde edilen veriler ilgili grubun takip ettiği yazılı kaynaklarla birlikte saha araştırması kapsamındaki dede ve taliplerle yapılan mülakatlar ve katımlı gözlemler sonucunda oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda ise bu uygulamaların cemevinde ilk defa 2018 yılından sonra yapılmaya başlandığı, yılda bir veya iki cenazeye bu hizmetin yapılabildiği, o günden bugüne erkânın icrasının cemevi mensupları tarafından halen tartışıldığı ve icrası konusunda birtakım zorlukların yaşandığı ortaya konulmuştur. Ayrıca Tokat il merkezindeki cemevinde şimdiye kadar saz veya bağlama eşliğinde bir cenaze erkânının yürütülmediği, modern bir anlayışla icra edilen Hakk'a yürüme erkânı'nın daha çok yurt dışından ve büyük şehirlerden gelen cenazelere uygulanabildiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Alevîlik, Bektaşîlik, Cemevi, Hakk'a Yürüme Erkânı

ABSTRACT: In Alevism and Bektashism, the ritual of walking to the God refers to the stages of obtaining consent, tawhid and burying in the funeral ceremony performed for a deceased soul. In Tokat Pir Sultan Abdal Cemevi, funeral services are carried out within the framework of a modern Alevism understanding, unlike the traditional Alevism understanding, without reading the Quran to the deceased, performing the funeral prayer and giving suggestions at the grave. Instead, it is performed with gulbenk, deyiş, nefes, düvaz, and devriye, which are read in Turkish. In this study, which was conducted by focusing on the qualitative research technique, the cultural analysis method was used and the research area was limited only to the dedes serving in Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi and the suitors receiving service from there. The data obtained was created as a result of interviews and participatory observations with the dedes and suitors within the scope of the field research, together with the written sources followed by the relevant group. As a result of the research, it was revealed that these practices started to be performed in the cemevi for the first time after 2018, and this service could be provided for one or two funerals a year. It has been revealed that since then, the performance of the ritual is still

* Dr. Öğr. Üyesi- Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi/Tokat-saban.banaz@gop.edu.tr (Orcid: 0000-0002-1401-832X)

discussed by the members of the cemevi and there are some difficulties in its implementation. In addition, it has been determined that the members of the cemevi in Tokat city center have never performed a funeral ritual accompanied by saz or baglama in the cemevi, and that the walking to the God ritual can be applied mostly to funerals coming from abroad and big cities.

Keywords: History of Islamic Sects, Alevism, Bektashism, Cemevi, Ritual of Walking to The God

Giriş

Pir Sultan Abdal Cemevleri ülkemizin birçok şehrinde ve ilçelerinde ulusal çapta hizmet veren, Alevî yapılanmaları arasında kendilerine özgü birtakım modern âdâb ve erkânlar uygulayan, çoğunlukla da geleneksel Alevîlik anlayışından uzak olan kurumsal yapılardır (Üzüm, 1997: 43). Nitekim bu cemevlerini ve bağlı bulunduğu Pir Sultan Abdal derneklerini Türkiye'deki diğer Alevî yapılanmalar, Alevî kimliğine zarar vermekle, birtakım yeni ve ideolojik anlayışları Alevîlik adı altında sergilemekle itham etmektedirler. Pir Sultan Abdal yapılanmalarında kürtçülerden ateistlere, aşırı solculardan sosyalistlere kadar birçok marjinal gruptan yöneticilerin ve üyelerin bulunduğu da bilinmektedir (Rençber, 2018: Banaz, 2024: 12). Pir Sultan Abdal Cemevi Tokat il merkezinde ilk olarak 1994 yılında açılmış, daha sonra birkaç adres değiştirmiş ve 2009 yılında Tokat Merkez ve ilçelerinin en büyük ve en kapsamlısı olan beş katlı kompleks bir binaya taşınmıştır. Bu cemevinde hizmet veren dedeler ve talipler, bölgedeki Alevî ve Bektaşî nitelermeli ocak ve grupların din, eğitim, sosyal ve kültürel alandaki ihtiyaçlarını karşılamakta; Pir Sultan Abdal derneklerine ait Alevîlik anlayışının düşünce ve tutumları doğrultusunda birtakım âdâb ve erkânlar yürütmektedirler (Banaz, 2024: 14).

Tokat İl merkezinde bulunan cemevinin faaliyetlerinin başında semah kursu ve zâkirlik geleneğinin yaşatılması adına bağlama ve saz kursları gelmektedir. Alevîlik konusunda uzman akademisyenlerle birlikte farklı ocaklardan talip ve dedelerin katıldıkları paneller, Alevîlerin ibadet ve yol anlayışları hakkında yapılan seminerler, Alevîler için vazgeçilmez olan cem ayinlerinin düzenli olarak tertip edilmesinden başka, haftalık ve yıllık olarak icra edilen tüm cem çeşitleri, Dârdan İndirme Erkânı, Nikah Erkânı, Musahiplik Erkânı, Hakk'a Yürüme Erkânı ve cenazelerden sonra verilen lokma hizmetleri de burada gerçekleştirilen önemli dini ve kültürel faaliyetlerdendir (Banaz, 2024: 18-22).

Alevîlik ve Bektaşîlikte Hakk'a yürüme erkânı, vefat etmiş bir can için yapılan cenaze merasimindeki rızâlık alma, birleme (Tevhid) ve toprağa sırlama hizmetlerini ifade etmektedir. Tokat Pir Sultan Abdal Cemevi'nde bu hizmetler, geleneksel Alevîlik anlayışından farklı olarak camilerden sela verilmeden, Kur'an-ı Kerim okunmadan, cenaze namazı kılınmadan ve Hakk'a yürüyen kişiye mezarda telkin verilmeden yapılmakta; bunların yerine Türkçe olarak okunan gülbenk, deyiş, nefes, düvaz ve devriyelerle icra edilmektedir.

Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nin yapmış olduğu faaliyetlere ve Alevîlik konusunda sergilediği tavır ve düşüncelere bakıldığında, burada hizmet veren dedelerin modern bir Alevîlik anlayışına sahip oldukları ve geleneğe ait birtakım âdâb ve erkânları özüne döndürme gerekçesiyle değiştirme gayretinde oldukları görülmektedir (Banaz, 2024: 12). Özellikle Hakk'a yürüme erkânı denilen cenaze hizmetlerinin icrasında bu husus daha da gün yüzüne çıkmaktadır. Günümüz Alevî ve Bektaşî grupları arasındaki bu türden köklü değişikliklerin ve farklı uygulamaların sebepleri, Subaşı'nın da ifade ettiği gibi hiyerarşik yapılanmadaki ocak ya da diğer bir ifadeyle sürekliliklerinden değil bu grupların belli bir zaman içerisinde maruz kaldığı kültürel ve sosyal değişimlerdir (Subaşı, 2002: 116-119). Sosyolojinin temel meselelerinden biri olan sosyal ve kültürel değişim, toplumsal yapıyı ve insanların duygu, düşünce ve eylemlerindeki temel değişimleri ele almaktadır. Değişim olgusu içerisinde en bariz örnekler inanç, değerler, eğitim, din, gruplar arası ilişkiler, insanın dünyaya bakışı ve kendisiyle ilgili ifadelerinde görülmektedir. İnsanda başlayan bu tür kültürel değişimler zamanla toplumsal yapının önemli unsurlarına da sirayet etmekte ve orada da birtakım farklılıkların oluşmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de 1960'lı yıllardan sonra yaşanan kırsaldan şehirlere göç sonrasında gelen modern hayat tarzı ve değişik çevrelerle olan kültürel etkileşimler Alevî gruplardan bazılarının gelenekten kopmasına sebep olmuş ve "Modern Alevîlik" ismi altında yeni uygulamaların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir (Keskin, 2009: 76-91; Yıldırım, 2012: 139). Modern Alevîlik her ne kadar temel değerleri geleneksel Alevî ve Bektaşî telakkilerden alsa da bazı erkân ve pratiklerde değişim ve dönüşümlerin görüldüğü bir anlayış çeşididir.

Alevîlik ve Bektaşîlikteki kültürel değişim ve sosyal etkileşim sürecinde değişimlerin spesifik olarak görüldüğü yerlerin başında ölümle ilgili birtakım uygulamalar ve cenaze hizmetleri gelmektedir. Vefat etmiş bir can için cenaze namazı kılmak yerine farklı bir erkân icra edilmesi, cenazelerin başında nefes ve deyişler söyleme, duaların Arapça yerine Türkçe okunması, cemaatin kibleye dönmek yerine halka şeklinde ve cenazenin etrafında cemal cemale (yüz yüze) durması (Bk. Şekil 1) bunlardan bazılarıdır (HHBVV, 2014: 22; DAB, 2019: 220). Modern Alevîlikteki cenaze ve anma merasimlerinde genellikle Sünnî çevreye muhalif olma amacıyla gerek şekil gerekse içerik olarak uygulamaların gün geçtikçe farklılaştığı görülmektedir (Subaşı, 2010: 205-214; Keskin, 2009: 208-211).

Bu çalışmada Alevî ve Bektaşî çevrelerde Hakk'a yürüme erkânı olarak zikredilen cenaze merasimlerinin Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nde nasıl icra edildiği ve geleneksel Alevîlikten ne gibi farklılıklarının bulunduğu ele alınmıştır. Konu hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde akademi alanında iki yüksek lisans tez çalışmasının (Belir, 2018: 1-221; Sağlam, 2019: 1-78) olduğu görülmüş; kitap çalışmalarının büyük çoğunluğunun ise AABF (Almanya Alevî Birlikleri Federasyonu), DAB

(Devrimci Alevîler Birliği) ve HHBVV (Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vakfı) gibi yapılar tarafından kendi kabullerine göre oluşturulduğu tespit edilmiştir. Literatürde makale formatında bulunan çalışmalar ise genellikle İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacılarından başka Tarih, Sosyoloji, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Antropoloji, Halk Bilimi, Türk Müziği, Folklor ve Edebiyat alanındaki araştırmacılar tarafından yapılmıştır (Er, 1997: 180-190; Gül, 2022: 175-196; Aktaş, 2015: 17-65; Benli, 2019: 169-192; Uyanık-Kala, 2013: 163-172; Karaoğlu, 2003: 37-52; Uluocak, 2014: 55-82; Keskin, 2003: 115-130; Karaköse-Selçuk, 2022: 86-101; Büyükokutan, 2007: 64-86; Onay, 2013: 234-244; Selçuk, 2009: 101-110; Kılboz, 2024: 153-165). Çalışmaların hemen hepsinde Hakk'a yürüme erkânı geleneksel Alevîlik anlayışıyla, ocak veya yöre merkezli olarak ele alınmış ve bu yöndeki kısmi farklılıklar ön plana çıkarılmış; zaman zaman Sünnî uygulamalarla benzerliklerine vurgu yapılmış ve uygulamalardaki eski Türk inanışlarının etkilerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda çoğunlukla ölüm ya bir olgu olarak ele alınmış ya da bu olgunun sadece dârdan indirme, don değiştirme, ruh göçü ve ölüm sonrası yapılan bazı erkânları ortaya koyulmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi alanında ise Bozkuş, Yıldız ve Üçer konuyu geleneksel Alevîlik anlayışı çerçevesinde ele alıp incelemiş ve çalışmalarında bu anlayışla icra edilen cenaze hizmetlerini zikretmişlerdir (Bozkuş, 2006: 301-305; Yıldız, 2007: 93-112; Üçer, 2005: 388-392). Alevî modernleşmesinin bir sonucu olarak cenaze hizmetlerinin değişimini ve dönüşümünü merkeze alan herhangi bir çalışmanın bugüne kadar yapılmamış olması ve meselenin bu açıdan ele alınacak olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymakta ve bu yönüyle alana katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Nitel araştırma teknikleri merkeze alınarak yapılan çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak konu hakkında yapılan araştırmalara ulaşılmış, özgün bir çalışmanın ortaya çıkarılması için önceki çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra mülakat soruları hazırlanarak etik kurul izni alınmış; sahaya inilmiş ve etnografi yöntemi ile kültürel analizler yapılmıştır. Nitekim bir topluluk hakkında genel bir kanaate varmayı sağlayan etnografi yöntemi, insanların ilişkilerini ve davranışlarını kendi doğal ortamlarında gözleme, bilgi edinme ve belgeleme imkânları sunmaktadır (Akturan ve Dinçer, 2008: 42). Çalışma, alan araştırmasını da içerdiğinden Tokat Pir Sultan Abdal Cemevi'nden Hakk'a uğurlanan bazı canların cenaze merasimlerine iştirak edilerek katılımlı gözlem tekniği ile de izlenmiştir. Araştırma Tokat'taki Alevî nitelemeli ocak ya da gruplar içerisinde Pir Sultan Abdal Derneği çevresinde toplanan ve bu yapının cemevinden hizmet alan Alevî yurttaşlarımızla sınırlandırılmıştır. Bu maksatla dernek ve cemevi çevresinden dede ve talipler araştırmaya dahil edilmiş ve onlarla mülakatlar yapılmıştır. Hazırlanan sorular kişilerin rahatlıkla konuyu anlatabilmesi ve detaylandırabilmesi için açık uçlu olarak sorulmuş ve elde edilen veriler araştırmacı tarafından görüşme yoluyla bizzat toplanmıştır. Ayrıca sorular yöneltilirken katılımcı teyidi alınmış, elde edilen bilgiler konunun uzmanları

ile de görüşülerek geçerlilikleri test edilmiştir. Son olarak, görüşme sonrasında her bir form numaralandırılmış ve kodlanmış; bu kodlar da çalışmanın sonunda verilmiştir.

1. Hakk'a Yürüme Erkânı

Canlı olan tüm varlıklarda hücrenin, organizmanın veya organların yaşamsal fonksiyonlarının sona ermesi ve canlı olma halinin yitirilmesi olarak tanımlanan ölüm; varlığın varoluş halinin sona ermesi, niceliksel ve niteliksel olarak biçim değiştirmesi olarak da tarif edilebilmektedir (Erginer, 2004: 286). İnsanoğlu için kaçınılmaz olan ve herkesin gözlerinin önünde gerçekleşen ölüm, bireyleri derinden etkilemekte ve bu etkilerin insan üzerindeki sonuçları da uzun dönemler sürmektedir (Yıldız, 2004: 203). Bu sebeple ilk çağlardan beri insanlar, sosyal hayatın devamı için ölümlerden sonra baş gösteren acıları unutturacak ya da hafifletecek birtakım tören ve erkânlar oluşturmuş; bunların uygulanış biçimi ve içeriği ise toplumların sahip olduğu inanç ve kültürel durumlara göre farklılıklar göstermiştir (Baudrillard, 2002: 256).

Alevîlik ve Bektaşîlik düşüncesinde erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapılmadan herkese aynı göz ile bakılmakta ve “can” diye hitap edilmektedir. Bu anlayış Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen bir deyişte şu şekilde zikredilmektedir: *“Erkek, dışı sorulmaz muhabbetin dilinde, Hakkın yarattığı her şey yerli yerinde, bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok, noksanlık eksiklik senin görüşlerinde (HHBVV, 2016: 10)”*. Can kelimesinin kullanılmasıyla aslında bu yolda herkesin halkın ve Hakk'ın huzurunda eşit olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bazı din ve inanışlarda ölüm olgusu yok oluş ve insanı kahreden bir korku ve kederin adı iken Alevî ve Bektaşî anlayışında bir canın “don değiştirerek” Hakk'a kavuşmasının adıdır. Bu yüzden de ölmek ifadesi yerine genellikle Hakk'a yürümek, kalıbı dinlendirmek, don değiştirmek, Cemale ve dîdâra kavuşmak, emaneti teslim etmek ve dünyadan göçmek gibi deyimler kullanılmakta; bedenin toprağa gömülmesi ya da defnedilmesi yerine de sırlamak, ifadesi tercih edilmektedir. Bu ifadeler ve deyimler ise aslında Kur'an'daki “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn/Hakk'tan gelip yine Hakk'a döneceğiz (Bakara 2/56)” inancının bir tezahürü olmakta; insanın biçimden kurtulup öze dönmesini anlatmaktadır. Halk arasında ise ölümle ilgili yukarıdaki sözlerden en çok “Hakk'a yürüme” ifadesi kullanılmaktadır (Benli, 2019: 174; Aktaş, 2015: 19; Uluocak, 2014: 59; Er, 1997: 182).

Alevî ve Bektaşî düşüncesinde Hakk'a yürüyen bir canın Hakk'a ulaşabilmesinin yolu biri bâtînî öteki de hakikî olan iki kere ölmekten geçmektedir. Birinci ölüm, “ölmeden önce ölmek” denilen bir anlayıştır ki bu, kişinin dünyadayken nefsini terbiye etmesi ve kötü ahlak ve davranışlardan uzaklaşmasıdır. Bu da ikrar ve görgü erkânlarında olduğu gibi canların huzurunda özün dâra çekilerek sorgulanması, paklanarak bir ömür sürmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yolda asıl ve olması gereken, canı Hakk'a ulaştıran ölüm budur. Bedensel ölüm kalıbın dinlendirilmesi olarak

görülmektedir. İkrar, görgü ve musahiplik erkânlarında yola giren canların üstüne ya da meydana beyaz bir örtü açılmaktadır. Bu örtü, canlara ölmeden önce ölümü hatırlatan önemli bir metafordur. Ölmeden önce ölmek, Alevî ve Bektaşî âşıkların devriye, nefes ve deyişlerinde sıklıkla dile getirdikleri, yolun önemli anlayışlarından biridir (Yıldız, 2007: 94; Aktaş, 2008: 18-20; Aktaş, 2015: 21). Alevîlikteki ölüm anlayışının böyle bir yönünün de olduğunu kısaca ifade ederek çalışmanın bedensel ölümü merkeze alması sebebiyle konunun bu yönü burada sonlandırılarak asıl mesele üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Hakk'a Yürüme erkânı Anadolu'da en genel haliyle rahata koyma, yıkama ve sonsuzluğa uğurlama hizmetleriyle başlatılmakta daha sonra rızâlık alma (meydan hizmeti), birleme (tevhid) ve toprakla buluşturma (sırlama) hizmetleriyle sonlandırılmaktadır. Bazı yörelerde bu erkân: ölüm döşeği, ruhunu teslim etme, yıkama, kefenleme, helallik alma, sırlama, taziye, yas ve anma hizmetlerinin yapılmasıyla icra edilmektedir (Gül, 2022: 179). Hakk'a yürüme erkânını Anadolu'nun tüm yörelerinde yapılanları içine alacak şekilde, detaylı olarak sıralayacak olursak o zaman bu hizmetler 10 aşamaya kadar çıkmaktadır ki bunlar da: Hakk döşeğinde bekleme, hizmetler için vekalet alma, bedenin yolculuğa hazırlanması, cenaze hizmeti, evinin önünde veya cemevinde rızâlık alma ve uğurlama, Hakk meydanı hizmeti, toprağa sırlama, taziye, dârdan indirme erkânı ve mezar kaldırma hizmetleridir (Uyanık ve Kala, 2013: 165; Karaoğlu, 2003:38).

Halk arasında iyileşmesi mümkün olmayan ağır hastaların veya ölmesi beklenen kişilerin durumu "ölüm döşeğinde yatma" olarak ifade edilmektedir. Bu evrede hastayı sıklıkla ziyarete gelenler olduğu için kişi yalnız bırakılmamaktadır. Hastanın ziyaretine pîri ya da dedesi gelerek düvaz ve nefesler okur ve ona dua eder. Ölüm döşeğinde yatan canın musahibi varsa ona, yoksa bizzat kendisine sorgusu yapılır. Bazı yörelerde ise hasta başında Kur'an okunur veya okutturulur. Böylelikle kişinin daha rahat can vereceğine inanılır. Genellikle Fatiha, İhlas ve Yasin Suresi'nin okunmasına özen gösterilir. Bu evrede Hakk'a yürüyecek canın söyleyeceği önemli şeyleri varsa, yakınları çağrılır ve baş başa kalmaları sağlanır (Yıldız, 2007: 96, 102). İkinci aşama, rahata koyma aşamasıdır. Kişinin Hakk'a yürüdüğü anlaşıldığında gözleri kapatılır ve ayakları bağlanır. Rahata koyma hizmetinin bir diğer adı "mühürleme" hizmetidir. Eğer bu mühürleme bir dede tarafından yapıldıysa mührün açılması da yine bir dede tarafından yapılmalıdır. Bundan sonra "*Niyet ettim Allah rızâsı için meyyit ya da meyyiteyi yıkamaya*" denilerek yıkama işlemine geçilir. Üç aşamadan oluşan yıkama işleminin birinci aşamasında taharetlenme (temizleme) yapılır. Sonra cenaze yıkanır, üçüncü olarak da son kontroller yapıp dua edilerek yıkama tamamlanır. Yıkama esnasında ölüye üç kere abdest aldırılır (Bozkuş, 2006: 302; Karaoğlu, 2014: 63). Yıkama işlemleri yapılırken cenazenin yakınları da su dökerek dua ederler. Bu uygulamaya "rızâlık suyu veya helallik suyu" denilmektedir (Yıldız, 2007: 97). Bundan sonra Hakk'a yürüyen kişi usulüne uygun olarak kadınlarda 5, erkeklerde 3 parçadan

oluşan bezle kefenlenir (Bozkuş, 2006: 302). Kefenlenen cenaze tabuta konularak önce evinin önüne getirilir ve rızâlık alınır. Buna bazı yörelerde “Hakk Meydanı” veya “Dâr Divanı” da denilmektedir. Divana duran canların yakaları ilikli, kolları yanda, ayakları ise bitişiktir. Dede bazı nefes ve düvazlar okur, dua yapar ve üç kere: “*Hakk’a yürüyen bu candan razı mısınız?*” diye sorar, üç kere “*razıyız*” şeklindeki cevabı aldıktan sonra da dâr divanını tamamlar (Karaoğlu, 2003: 39). Anadolu’nun hemen her yerinde çoğunlukla ölen bir can için cenaze namazı kılınmakta; bu da ya işin ehli bir dede tarafından ya da ehil kişi yoksa cami imamlarından yardım alınarak yapılmaktadır. Dört tekbirle ve ayakta icra edilen, halka namazı, saf namazı ve secdesiz namaz” olarak da ifade edilen bu namaza başlamadan önce “Durdum divana, uydum imama/On iki imama” denilerek niyet edilir ve namaza başlanır. Okunan sureler Sünnîlerle aynıdır ancak bazı yörelerde Türkçe olarak okunduğu da görülmektedir (Gül, 2022: 179; Uyanık ve Kala, 2013: 168). Hem evinin önünde hem cenaze namazı öncesinde rızâlık alındıktan sonra cenaze mezarlığa götürülür ve kabre indirilir. Yönü kibleye döndürülen cenazenin üzeri tahta veya beton perdelerle örtülür ve üzerine toprak atılır. Burada da dede tarafından düvaz okunur, ya da bazı yörelerde olduğu gibi yine Kur’an okunur. Cenazenin sırlanmasından sonra ailesi kırk gün yas tutar. Komşuları sırlamanın yapıldığı akşam ve müteakip günlerde cenaze evine ellerinde yemek veya başka ikramlıklarla ziyarete giderler. Dede tarafından yine cenaze evinde ölüm ile ilgili sohbetler edilir, dualar yapılır. Hakk’a yürüyen canın vefatının 3-5-7 veya 40. gününde ise dârdan indirme erkânı yapılarak son hizmet de yerine getirilmiş olur (Bozkuş, 2006: 304; Yıldız, 2007: 106; Karaoğlu, 2003: 39; Büyükokutan, 2007: 71).

Geleneksel Alevîlik ve Bektaşîlik anlayışında vefat eden bir canın arkasından su selası okunması, Hakk’a yürüme erkânının unsurlarından biridir. Su selası uygulaması Tokat, Amasya ve Çorum gibi yörelerde Yunus Emre’den veya Teslim Abdal’dan ağıt olarak hüseyini makamında bir nefesin okunması ve ardından bir kova su dökülmesiyle gerçekleştirilmektedir (Yıldız, 2007: 97; Aktaş, 2015: 23). Cenaze erkânına ve orada yapılan duaya erkek ve kadın ayrımı yapılmadan herkes katılabilmektedir. Bazı yörelerde cenazelerde dâr duasının okunduğu da görülmektedir. Son dönemlerde musâhibi olmayanlar için de dârdan indirme ya da dâr cemleri yapılmaktadır. Genellikle Hakk’a yürüyen canın ölümünün ilk haftasında veya ailesinin durumunun müsait olduğu daha ileriki bir zamanlarda yapılan dârdan indirme erkânında Kur’an okunmakta, ölen kişi için Allah’tan af ve mağfiret dilenilerek helallik alınmakta ve erkândaki tüm canların iman ve ikrarları tazelenmektedir (Banaz, 2024: 200; Yıldız, 2007: 104).

Alevî ve Bektaşî nitelemeli ocak ya da grupların cenaze namazlarında vefat eden kişi için çoğunlukla “*Bu kişinin Müslüman olduğuna şahitlik eder misiniz?*” diye sorulmamaktadır. Çünkü bu çevreler böyle bir sorunun sorulmasını yersiz ve mantıksız bulmaktadır. Onlara göre kişinin inancını Allah’tan başka kimse sorgulayamaz ve yargılayamaz. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi genellikle cenaze merasimlerinde sureleri ve duaları

Arapça olarak okurlar ve Kur'an tilavetinde bulunurlar. Helallik alınırken de cenaze namazını kıldırmayı bilen dede veya hoca "*Ben de Hakk'a yürüyen bu cana vekâleten haklarını size helal ediyorum*" diyerek helalleştirmeyi yapar ve cenaze namazını dört tekbirle kıldırır (Bozkuş, 2006: 303). Geleneksel Alevîlik anlayışındaki Hakk'a yürüyen can için cenaze namazının kılınması ve Kur'an okunması Anadolu'nun birçok yöresindeki ocak veya grupların yaptığı cenaze hizmetlerindendir (Bozkuş, 2006: 3003; Yıldız, 2004: 203; Üçer, 2005: 388; Karaoğlu, 2003: 39). Nitekim kaynaklarda Hacı Bektaş Veli'nin cenaze namazının yetmiş saf halinde kılındığı bilgisi bulunmaktadır (Gölpınarlı, 1958: 91). Aynı şekilde Alevî ve Bektaşîler için başucu kaynağı olarak gösterilen *Makâlat ve Kitâb-ı Dâr* gibi eserlerde de namaz, cenaze namazı ve Hakk'a yürüyenler için yapılan erkânlarda okunan Kur'an ayetlerinden ve ilgili surelerden sıklıkla bahsedilmektedir (Makâlat, 2011: 28-29; Kitâb-ı Dâr, 2012: 25-34). Alevî ve Bektaşî çeşmesinden bâde içmiş bir halk ozanı olarak gösterilen Âşık Seyranî (1800-1866)'nin cenaze namazını "secdesiz namaz" olarak ifade etmesi ve bu hususta şunları dile getirmesi de oldukça manidardır: "*Çal Seyrani durma sazı, Hakk'a sen eyle niyazı, sana secdesiz namazı, Kısmet olan kılar bir gün* (Özmen, 1998: 116)".

Ülkemizde 1960'lardan sonra görülen köyden kente göç sonrasında Alevîlik ve Bektaşîlik anlayışında birtakım farklılıklar ve değişimler yaşandığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Örneğin, büyük kentlere göç eden bazı Alevî ve Bektaşîler cenazelerini camilerden kaldırmaya başlamışlardır. Bu durumun gerekçesi bazı Alevî çevreler tarafından o günlerde Alevî ve Bektaşî dergâh ve cemevlerinin olmaması veya bu hizmetleri yapacak kişilerin yokluğu olarak gösterilmektedir. Daha sonraki süreçlerde Alevî ve Bektaşî yapılanmalarının kurulması ve cemevlerinin açılmasıyla cenaze hizmetleri, ilgili yapılara bağlı cemevleri veya derneklerde yapılmaya başlanmıştır. 2000'li yıllara kadar dedeler bu işi asli bir görev olarak görmediğinden cenaze hizmetlerinin icrasında pek fazla bulunmamış; onlar daha çok cem hizmetlerini yerine getirme hususlarında görevler üstlenmişlerdir. 2000'li yıllardan sonra ise dedeler cenaze hizmetlerini de asli bir görev olarak görmüş ve bu alanda da aktif hizmetler vermişlerdir. İşte Alevî ve Bektaşîlerdeki yukarıda bahsedilen yaşam şartlarının değişmesi ve dedelerin sonradan cenazelerde görev almaları, bu gruplarda birtakım kültürel değişimlere de yol açmış; ölüye telkin verilmesi gibi Alevî ve Bektaşî yol anlayışında olmayan birtakım uygulamalar görülmeye başlanmıştır (Yıldız, 2007: 101). Sonraki süreçlerde ise şehirleşmenin getirdiği yeni yaşam şartlarıyla birlikte dedelere biçilen rolün değişmesi, geleneksel Alevîlikte uygulanan birtakım erkân ve hizmetlerde köklü değişikliklere sebep olmuş; Hakk'a yürüyen cana, cenaze namazı kılmak yerine, nefes, düvaz ve deyişler okunmaya başlanmıştır. Alevî ve Bektaşî çevrelerde yapılan bu farklı uygulamalar ise birtakım tartışmaları beraberinde getirmiş, aynı çevreden olan gruplar içinde bile ayrışmanın ve bölünmenin sebebi olmuştur. Örneğin, Hasan Saltık'ın Kartal Cemevi'nden Hakk'a uğurlanması sonrasında bir grup, cenazenin Alevî geleneklere göre

kaldırılmadığını, cenaze hizmetlerinin camide yapılanlara benzer şekilde yapıldığını ileri sürmüştü; cemevi yönetimi ise hizmetin dede tarafından verildiğini ve bunu söyleyenlerin “Ali’siz Alevîlik” peşinde olduklarını söylemiştir (Gül, 2022: 182). Bütün bunlar da Alevî ve Bektaşî çevrelerdeki değişim ve dönüşümlerin bariz örnekleri olmuştur.

Alevî ve Bektaşî yol anlayışındaki hem Hakk’a yürüme erkânında hem de diğer cenaze hizmetlerinde son zamanlarda yaşanan tartışmalar çoğunlukla Hakk’a yürüyen bir can için yapılacak uygulamalarda hizmet veya erkân ifadelerinden hangisinin kullanılacağı ile rızâlık alma, birleme ve toprağa sırlama hizmetlerinde Kur’an mı, yoksa saz eşliğinde deyiş mi okumak gerektiği hususlarındadır. Almanya Alevî Birlikleri Federasyonu (AABF) ve Alevî Bektaşî Federasyonu çatısı altındaki Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri, Devrimci Alevîler Birliği ve Alevî Kültür Dernekleri gibi örgütler Sünnî uygulamalardan farklı hizmetlerin yapılmasını savunurken Cem Vakfı gibi Geleneksel Alevîlik anlayışını savunan bazı yapılar ise Sünnî-Alevî ayrımı gözetilmeden aynı hizmetlerin yapılması gerektiğini ifade etmekte; farklı uygulamaların zamanla Alevî-Sünnî ayrımını daha da derinleştireceği endişesini taşımaktadır (Gül, 2022: 183).

Hakk’a yürüme erkânında saz eşliğinde deyiş, düvaz ve devriye okumanın yanlış olmadığı ve orijinalinin bu şekilde olduğunu iddia edenler, geçmişte yaşanan birçok olumsuz olay, iftira, fetva ve fermanlar neticesinde ortaya çıkan toplumsal baskıdan ötürü erkânın değişime uğradığını ve bu yüzden bunların terkedilerek, Sünnîlerinkine benzer şekilde yapıldığını söylemektedirler. Bu gruplar, Alevîlikteki birtakım uygulamaların köklerinin Şamanizm, Budizm, Maniheizm gibi eski Türk inanışlarına dayandığını, bu inanışların da zamanla Anadolu uygarlığı ile bütünleşerek ve başka kültürleri de içine alarak günümüze geldiğini ve bu bileşimlerin kendini gösterdiği en temel unsurun da Alevîlikteki saz çalma ve zâkirlik geleneği olduğunu ifade etmektedir. Alevîlikteki saz çalma geleneğini Türklerdeki kopuz çalma kültürünün günümüze aktarılmış hali olarak gören bu kesim, buradan hareketle her türlü merasimde olduğu gibi Hakk’a yürüme erkânının da geçmişte saz eşliğinde yapıldığını, günümüzde Tahtacı Alevîlerinin yaşadığı bölgelerde halen müzik eşliğinde yapıldığını, Anadolu’nun diğer bölgelerinde ise bu erkânın kamuya açık alanlarda yapıldığı için toplumsal bir baskının olabileceği endişesiyle saz kullanılarak yapılamadığını belirtmektedirler (Yörük, 2006: 225-234; Benli, 2019: 175; KK-1; KK-2). *Alevî-Bektaşî Öğretisinde Hakk’a Yürüme Erkânı’nda Müzik* isimli çalışmasında benzer görüşleri dile getiren Benli, Sünnî İslam anlayışının hakim olduğu Türkiye’de toplumsal baskıdan dolayı Alevîlerin bazı erkânlarını özüne uymayacak şekilde yürüttüklerini, Bir Alevînin ömrü boyunca kendi anlayışı doğrultusunda ibadetlerini yapıp değerlerini yaşadktan sonra Hakk’a yürüdüğü gün Sünnî bir imam veya dede olup da Sünnîliğe benzer şeyler yapanlar tarafından defnedilmesinin çok ızdırap verici olduğunu dile getirmiştir (Benli, 2019: 176). Aktaş ise Hakk’a yürüme erkânındaki Kur’an okuma ve cenaze namazı kılınmasının Alevîler

tarafından kendilerine uygulanan sünnileştirme çabalarının bir sonucu olarak görüldüğünü, bunların hoşgörüsüzlük olduğunu dile getirmiş; Alevî çevrelerden bazılarının “*Alevî olarak doğup yaşadıktan sonra Sünnî olarak niye ölüyoruz*” diyerek tepki gösterdiklerini söylemiştir (Aktaş, 2015: 20).

Ülkemizde son zamanlarda Alevî ve Bektaşî yoluna mensup olan bazı kişilerin, özellikle de sanat dünyasındaki ünlülerin cenaze törenlerinde saz çalınıp deyiş, nefes ve düvazlar okunmaktadır. Fikret Otyam, İlhan Selçuk, Arif Sağ'ın eşi Yıldız Sağ, Ali Kızıltuğ ve Engin Nurşani'nin cenaze törenlerini bunlara örnek olarak göstermek mümkündür (Benli, 2019: 186). Toplumun birçok kesimi tarafından görülen ve çoğunlukla haber bültenlerine de konu olan bu cenaze törenleri sayesinde günümüzde modern hale getirilen, cenaze namazsız, Kur'an okunmadan icra edilen Hakk'a yürüme erkânının adeta tanıtımı yapılmaktadır. Bununla birlikte bu örnekler Geleneksel Alevîliğe mensup kişilerdeki direnci de azaltmakta, diğer Alevî nitelemeli ocak veya grupların da bakış açılarının değişmesine sebep olmaktadır.

Hakk'a yürüme erkânı ve cenaze hizmetleri konusunda yaşanan bu tartışmaların derinlemesine incelenmesi ve bunların gelecekteki muhtemel sonuçları çalışmamızın amacı dışında kaldığı için bundan sonraki başlıklarda Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nde yürütülen Hakk'a yürüme erkânının nasıl uygulandığı konusuna odaklanılacak ve sadece bu cemevine ait erkân ile cenaze hizmetleri İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisi çerçevesinde deskriptif bir yöntemle ele alınacaktır (Bulut, 2016: 32; Onat ve Kutlu, 2009: 12; Sarıkaya, 2021: 288; Kutlu, 2005: 392).

2. Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nde Hakk'a Yürüme Erkânı

Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nde yürütülen cenaze hizmetleri, geleneksel Alevîlik anlayışından farklı, modern bir anlayışla gerçekleştirilmektedir. Cemevindeki dedeler hizmetleri, 2011 yılında Hacı Bektaş'ta “Dergâhta Birlik” adı altında yapılan toplantıda alınan kararlar doğrultusunda, yeni erkânlara bağlı kalarak yürütmektedirler. Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vakfı'nın düzenlediği bu toplantıya Anadolu'daki çeşitli ocak temsilcileri ve bazı Alevî örgütlerin yöneticileri katılmıştır. Toplantıda, yaşanan hızlı göç süreci sonrasında Alevîlerin din ve ibadet hayatlarındaki değişimler ele alınmış; cemlerde dedelerin vaizler gibi dua okudukları, cenazeleri camideymiş gibi kaldırdıkları ve dedelerin de cenazelerde diyanet hocası gibi davrandıkları meseleleri tartışılmıştır. Toplantı sonrasında ise erkânların öze döndürülmesi konusunda mutabık kalınarak; Hakk'a yürüyen canlar için yapılacak hizmetlerin cemlerde yapıldığı gibi ana dilde yapılması kararlaştırılmıştır. Dergâhta birlik çalışmaları sonucunda oluşturulan “Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu” tarafından düzenlenen bu yeni erkân ise *Hakka Yürüme Erkânı* ismi ile Serçeşme Yayınları tarafından 2014 yılında basılmış ve toplantıya katılan paydaşlara dağıtılmıştır (Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu, 2014: 4-9).

Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi'nde Hıdır Abdal, Kul Himmet

ve Şah İbrahim Velî Ocağı'ndan olan üç dede hizmet yürütmektedir. Buradaki dedeler yukarıda zikrettiğimiz Serseçme Yayınları tarafından basılan *Hakka Yürüme Erkânı* isimli eserde yazılan cenaze erkânlarını birebir takip etmekte ve uygulamaktadırlar. Nitekim burada hizmet veren dedelerden biri hem dergâhta birlik toplantılarına katılmış hem de erkânları inceleme ve derleme komisyonunda görev almış üst düzeyde yetkili bir dededir. Cemevindeki dedeler modern bir anlayışla hazırlanan Hakk'a yürüme erkânı'nı ilk olarak 2013 yılında Tokat'ta gündeme getirmiş; 4-5 yıl gibi uzun bir süre konunun tartışılması ve kabullenilmesi sürmüş, 2018 yılında ise cemevi dedelerinden birinin yakını için ilk defa bu erkânı uygulamışlardır. Dedelerle yaptığımız mülakatlarda, Arapça olmasa bile Türkçe mealli Kur'an okuduklarını, Kur'an'da cenaze namazı diye bir namaz çeşidinin olmadığını, bu yüzden de cenaze namazı kılmadıklarını söylemişlerdir. Ayrıca Alevîlikteki cenaze hizmetlerinin çok eskiden kırsal kesimde, cenaze namazı kılınmadan, Kur'an okunmadan yapıldığını, bunların yerine nefes, düvaz imam ve devriye okunarak icra edildiğini ancak bunların zamanla değişime uğradığını, kendilerinin bunu yaparak cenaze hizmetlerini özüne döndürmeye çalıştıklarını söylemişlerdir. Son olarak, şimdiye kadar Tokat merkezde yöre halkının buna henüz hazır olmadığından saz veya bağlama eşliğinde bir erkân yapmadıklarını, illa da cenaze namazı kılınarak bir erkân yapılmasını isteyen Alevîler için ise hemen cemevi karşısındaki Hz. Ali Camii'nin hocasından yardım alarak bu hizmete müsaade ettiklerini dile getirmişlerdir (KK-1; KK-2; KK-3). Saz veya bağlama ile yürütülen Hakk'a yürüme erkânını ise kendilerine gelen talep üzerine Amasya'nın Abacı Köyünde, Çamlıbel'in Dodurga Köyünde ve Turhal'ın bir köyünde icra ettiklerini söylemişlerdir (KK-2). Bu uygulamaları yaparken de Tokat'taki diğer gruplardan değil çoğunlukla Alevî vatandaşlardan tepki aldıklarını, Pir Sultan Abdal Cemevi'ne bağlı kendi taliplerinin bile bu konuda çekingen davrandıklarını ve yılda bir veya iki cenaze hizmetini yeni erkâna göre yapabildiklerini dile getirmişlerdir (KK-1; KK-2).

2.1. Ölüm Döşegi

Düzelmesi mümkün olmayan hastalık evresinin son aşaması ölüm döşegi olarak adlandırılmaktadır. Ölmek üzere olan bir canda, bunun belirtileri olan ani ve kontrolsüz hareketler ile nefes almada aşırı güçlükler görülmesi durumunda aile yakınları tarafından hastanın ağzına sık sık su verilir. Eğer buna tâkati yoksa bir bez parçasıyla dudakları arada bir ıslatılır. Ölüm döşegindeki canın yatarken herhangi bir yöne doğru çevrileceğine ya da belli bir biçimde yatırılacağına dair yazılı veya sözlü kayıt bulunmadığı için de can vermek üzere olan kişi kibleye doğru çevrilmez (KK-1; KK-2; KK-3). Alevîlikte ölmek üzere olan canı kibleye doğru döndürme uygulamasının olmaması kibleye yüklenen anlamdan ötürüdür. Nitekim Kaygusuz Abdal'ın deyişinde: *"Dervişlik hırkada tacda değildir, ıslık od'dadır sacda değildir, Hakkı ister isen ademde ara, Irak'ta Mekke'de Hac'da değildir* (Birdoğan, 2015: 92)" şeklinde bir beyit bulunmaktadır. Bu anlayıştan ötürü Alevîlikte

kible, bizzat insan veya insanın karşısında yer alan başka insanın yüzü olan bir canın cemalidir. Bu sebepten de kible arayışına gerek duyulmamaktadır.

2.2. Hizmetlerin Başlatılması

Bir canın Hakk'a yürümesi durumunda ona yapılacak olan hizmetlere başlamadan önce aile fertlerinden rızâlık ya da vekâlet alınır. Daha sonra Hakk'a yürüyen canın gözleri aileden biri ya da bu işte ehil olan bir dede tarafından: "*Destur-u Pir, Bismişah, Allah Allah, Hakk'a yürüyen canımızın ten gözleri erdi sırra, can gözüyle Hakk'a vara, gerçeğe hü* (KK-2)" denilerek avuç içiyle ya da baş ve orta parmaklarla kapatılır. Bundan sonra hizmetleri yürütecek kişi veya kişiler belirlenir. Bu kişilerin ehil kişiler olmasına ve düşkün olmamasına dikkat edilir. Genellikle hizmetler aileden veya musahip aileden birileri tarafından yapılır. Burada aslolan ailenin kime veya kimlere rızâlık verdiğidir (KK-4; KK-5). Hakk'a yürüyen canın çenesi bir bezle "*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah*" diyerek bağlanır. Ayakları da aynı şekilde başparmaklarından "*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah*" diyerek bağlanır. Bundan sonra da cenaze "*Hakk döşeğine*" "*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah*" diyerek yatırılır. Rahat döşeği olarak da ifade edilebilen ve yıkama işlemine kadar bekletilecek olan bu yatakta da yine belli bir yön (kible) şartı aranmaz

2.3. Duyurunun Yapılması

Pir Sultan Abdal Cemevi çevresinden Hakk'a yürüyen bir canın duyurusu, günün koşullarına uygun iletişim araçları kullanılarak yapılmakta; bunlar da genellikle belediye anonsu ve cep telefonlarının mesaj sistemleri ile gerçekleştirilmektedir. Duyuruda Hakk'a yürüyen can için yapılacak erkânın yeri, sırlanacağı mezarlık ya da evinin önünden uğurlanacaksa mahallesinin bilgisi ve zamana ait bilgiler verilmektedir (KK-5; KK-6)".

2.4. Yıkama Hizmeti

Yıkama hizmeti, Hakk'a yürüyen canın maddi ve manevi her türlü dünya kirinden arındırılması ve yolculuğa hazırlanması için yapılmaktadır. Yıkama hizmetini yapan dede ya da ehil kişi "*Destûru pîr, Bismişah, Allah Allah, ... canımızın bedenini Hakk rızâsı için yıkamaya geldik. Biz ondan razı olduk; Hakk da ondan razı olsun, gerçeğe hü* (KK-1; KK-2)" diyerek yıkama işlemlerine başlar. Yıkama esnasında Pir Sultan Abdal'a ait "*Kalktı havalandı gönlün kuşu* ve Güzide Ana (Kâtibi)'ya ait "*Sofu bizi niçin ta'an edersin* (KK-2: Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu, 2014: 72,73)" gibi deyiş ve nefesler okunur.

Teneşirdeki cenaze ilk önce kaldırılarak oturur duruma getirilir ve üç kez karın boşluğu ovalanır. Bunu yapmakla varsa karındaki kalan atıkların dışarı çıkması sağlanır. Daha sonra atıkların geldiği yerler sabunlu suyla yıkanır. İlk yıkamada ıslak bir pamukla ağız ve burun temizlenir. Sabunlu su ile Hakk'a yürüyen canın sağ ya da sol önceliği olmaksızın başının bir tarafından başlanarak göbeğine kadar yıkanır. Daha sonra diğer taraftaki kol üzerine yan çevrilerek sırt bölgesi yıkanır ve geri yerine yatırılır. Bu şekilde yıkama, ayaklara kadar yapılır. İkinci yıkama başın diğer tarafından başlar ve

ilk yıkamadaki işlemlerin aynısı yapılır. Üçüncü yıkamada sabunlu su ile cenaze baştan ayağa son olarak yıkanır. Bu aşamada cenazenin yakınları içeri çağrılarak cenazeye “rızalık suyu” denilen su dökerler (KK-2; KK-3). Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra son bir kontrol için cenaze tekrar oturma şekline getirtilir ve karın bölgesine bastırılır. Bedenden herhangi bir atık çıkması durumunda tekrar yıkanır. Bütün bu işlemlerden sonra cenazeyi yıkayan ehil kişi/dede: *“Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah, kem bizden kerem erenlerden, eksik bizden tamam erenlerden, Hakk eksikleri tamam eyleye, bedenini dünya kirinden arındırdığımız ... canımızı Hakk Muhammed Ali didârından, Oniki İmam katarından, Şah Hüseyin yolundan ayırmaya, dil bizden nefes Pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli’den ola, gerçeğe hü* (KK-2; KK-3)” diyerek yıkama hizmetini sonlandırır.

Mülakatlarımıza katılan dedeler Pir sultan Abdal Cemevi’ndeki cenaze yıkama hizmetinde ölüye namaz veya gusül abdesti aldırma uygulamasının yapılmadığını söylemişlerdir. Dedeler buna gerekçe olarak abdest kelimesinin anlamını göstermiş; kelimenin âb (su) ve dest (el) kelimelerinden oluştuğu için “el suyu” manasına geldiğini, önemli olanın cenazenin yıkanması ile küçük ve büyük temizliklerinin yapılmasının olduğunu zikretmişlerdir. Ayrıca cemevinde bir gasilhane ve morgun olmamasından ötürü yıkama hizmetinin genellikle hastanelerde yapıldığı; talep olması durumunda dedelerin oradaki yıkama hizmetine dahil olduğunu söylemişlerdir (KK-1; KK-2; KK-3).

2.5. Yolculuk Gömleği Giydirme

İlk olarak Hakk’a yürüyen canın beli ikrarlı ise ikrar kurbanının yününden örülmüş iple veya ikrarında bağladığı ve görgülerinde kullandığı ikrar kemeri ile bağlanır. Daha sonra cenazenin dâr duruşu haline getirilmesi sağlanır. Ya iki eli birden göğüs hizasında birleştirilir ya da yalnızca sağ eli göğüs hizasına getirilir. Ayaklar, baş parmakları birbirine bağlanarak mühürlenir. Yolculuk gömleği erkekler için üç parçadan oluşmaktadır. Bunlar gömlek bezi, eteklik bezi ve sargı bezidir (KK-2; KK-3).

Gömlek denilen parça ortasından cenazenin başı geçecek ölçüde kesilir. Kesilen yer başın geleceği tarafa doğru etekliğin üzerine serilir. Bir katı başucunda toplanır diğer katı ise cenaze kaldırılarak, kesilen yerden baş geçirilmek suretiyle giydirilir. Daha sonra hem başı hem de ayak uçlarını 30-40 cm geçecek şekilde iki ayrı bez biçilir. Hem cenazenin altından hem de üstünden bu bezler örtülür ve vücut bu şekilde tamamen kapatılır. Son parça olan sargı bezleri ise alt ve üstten cenazeye sarılması için biçilen bezlerdir. Bu bezler baş ve ayakucu bitiminde düğüm atılabilmesi amacıyla boydan ve ayaktan uzun olacak şekilde kesilir. Cenaze önce bir tarafa çevrilerek sargı bezi altına yerleştirilir daha sonra diğer tarafa çevrilerek bez çekilip düzeltilir. Bu bezlerle beden sarıldıktan sonra, baş ve ayakucundan düğümlemler yapılır. Yolculuk gömleği giydirilen cenazenin taşınması için de üç adet taşıma bağı biçilir. Bu bağlar Hakk’a yürüyen canın başından, belinden ve ayaklarından olmak üzere üç yerinden bağlanır. Bunlar taşıma amacıyla

kullanılır ve toprağa sırlama esnasında çözülür (KK-1; KK2).

Kadınlar için yolculuk gömleği ise beş parçadan oluşmaktadır. Bunlar da gömlek bezi, eteklik bezi, baş ve göğüs örtüsü ve sargı bezleridir. Kadınların yolculuk gömleğinin hazırlanması ve giydirilmesi erkeklerde olduğu gibidir. Sadece eteklik parçasından sonra baş ve göğüs örtüleri ile kadının başının ve göğsünün kapatılması farkı vardır. Erkekleri erkek, kadınları ise kadın görevlilerinin yıkayıp kefenlediği cenaze, tabuta konulurken: “*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah, suyum ısıttılar, tenim yudular, bedenimi bağlayıp bele sardılar, hizmetim bitirip dâra durdular, dârımın kıblesi sensin ya Ali* (KK-1; KK-2)” denilir.

2.6. Hakk Meydanında Rızâlık Alma

Bu hizmet, Hakk/rızâlık meydanında Hakk’a yürüyen canın yakınlarının, çevresinin ve önem verdiği kişilerin toplandığı aydınlık bir vakitte; genellikle de vefat eden canın evinin önü veya cemevi önünde yapılmaktadır. Ayrıca hizmet buralardan sadece birinde olabileceği gibi birden fazla yerde ve birkaç kere de yapılabilmektedir. Alevî yol anlayışında, rızâlığın nerede alındığının değil; anlamının ve halkın toplanmasının önemi vardır. Rızâlık ya da diğer bir ifadeyle helallik verecek canların mümkün olduğunca meydanda toplanmış olması ve katılımın da çok olması önemli olan diğer bir husustur (KK-2).

Rızâlık alacak dede, Hakk meydanında uygun bir yerde, Hakk’a yürüyen canın önünde veya yanında durur. Kadın erkek ayrımı olmaksızın erkâna katılan cümle canlar ise yarım ay/halka şeklinde cemel cemale dururlar (Bk. Şekil 1). Hakk’a yürüyen canın yakınları önde yer alır, diğer canlar ise dâr duruşu çeşitlerinden Mansûr duruşunda, sağ el göğüste sol el yanda, ayaklar mümkün olduğunca bitişik dururlar (Banaz, 2024: 202). Dede, öncelikle toplanan canlara yapılacak hizmet hakkında bilgilendirici açıklamalarda bulunur. Bu esnada istenirse Hakk’a yürüyen canın yakınları ve dostları bazı konuşmalar yaparlar. Daha sonra dede: “*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah... Muhammed’in gül cemaline, Hasan ile Hüseyin’in kemaline, Aliyyel Murtaza’nın yoluna, Allah dost eyvallah hü... divanına geldik dârına durduk. Özümüzü öze başladık. Hakk’a yürüyen bu can için yar olup birleştik. Ya Hakk, saklımız gizlimiz yok. Sen bilirsin halimizi. Senden geldik sana döneriz. Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, Kırkların, On iki İmam, On dört Masum-u Pâk, On yedi Kemerbest’in, Kerbela şehitlerinin aşkına, Fatıma Ana haldaşımız, Bozatlî Hızır yoldaşımız ola, Nur-u Nebî, Kerem-i Ali, Pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Velî, dil bizden nefes Hakk Erenlerinden ola, gerçeğe hü* (KK-1; KK-2)” diyerek bir gülbenk okur ve peşinden Yunus Emre’ye ait şu deyişi söyler:

*“Geldi geçti ömrüm benim, şol yel esip geçmiş gibi
Hele bana şöyle gelir, bir göz açıp yummuş gibi
İşbu söze Hakk tanıktır, bu can gövdeye konuktur
Bir gün ola çıka gide, kafesten kuş uçmuş gibi*

*Miskin âdem oğulları, ekinlere benzer gider
Kimi biter kimi yiter, yere tohum saçmış gibi
Bu dünyada bir nesneye, yanar içim göynür özüm
Yiğit iken ölenlere, gök ekini biçmiş gibi
Bir hastaya vardın ise, bir içim su verdin ise
Yarın orda karşı gele, Hakk şarabın içmiş gibi
Yunus Emre bu dünyada, iki kişi kalır derler
Meğer Hızır, İlyas ola, âbıhayat içmiş gibi (Püsküllüoğlu, 1975: 28)”.*

Bu deyişten sonra orada bulunan canlara hitaben dede: “Değerli canlar, Yunus Emre’nin dediği gibi bugün yine bir canımız göz açıp yummuş gibi aramızdan ayrılarak Hakk’a yürümüştür. Onun canını Hakk katına, tenini ise toprağa sırlamak üzere toplanmış bulunmaktayız. Hakk’a yürüme erkânımızda üç hizmetimiz vardır. Bunlar: Rızâlık alma, birleme ve toprağa sırlamadır. Canlar, size Hakk’a yürüyen canımızdan razı mısınız diye sorduğumda hep birlikte Allah eyvallah diyerek rızâlık vereceksiniz. Kendi amelince Hakkı, hakikati özünde gören, yetmiş iki millete bir nazarla bakmayı, eline, diline, beline sahip olmayı ilke edinen, kıblesi insan olan, Hakk’a yürüyen bu can; sizin içinizde yiyip içti, konu göçtü. Şimdi cümle dostların, yakınlarının ve sevenlerinin huzurundadır. Bilerek veya bilmeyerek, sizleri incitmiş, gönlünüzü kırmış veya üzerinde haklarınız kalmış olabilir. Hakk’a uğurladığımız bu canımıza gönül birliği ile rızâlık veriyor musunuz” diye üç kere sorar. Orada bulunan canlar da bu soruya üç kere “Allah, eyvallah” diyerek cevap verirler. Aldığı bu cevaplar üzerine dede: “Allah eyvallah diyen diller dert, keder, ağrı, acı görmeye. Verilen rızâlıklar, Hakk Muhammed Ali divanında kabul ola. Hakk’a yürüyen cümle canlarımızın devri dâim ola (KK-2)” der. Bu gülbenkten sonra Hakk’a göçü anlatan Kul Himmete ait “Cahil gezme şaşkın, sen de bir gün ölürsün” ile Âşık Veysel’e ait “Ben giderim adım kalır dostlar beni hatırlasın (KK-2)” gibi nefeslerden üç nefes ve bir de Sıdkı Baba’ya ait “İnsanı kâminden ayırma bizi” isimli düvaz imam sözlü olarak okunur (Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu, 2014: 68). Bundan sonra da birleme hizmetine geçilir.

2.7. Birleme (Tevhid)

Hakk’a yürüme erkânında yapılan birleme hizmeti varlığın birliğini ifade eden simgesel bir uygulamadır. Alevî ve Bektaşî yolunda bu hizmet nefes, düvaz ve gülbenk okunarak yapılmaktadır. Rızâlık alma hizmeti bitirildikten ve üç nefes bir düvaz imam okunduktan sonra dede: “Hakk’a yürüyen can için, verilen hizmetler için, cümle geçmişlerimizin canı için gönül birliğiyle diyelim bir Allah Allah... Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah... Hakk Muhammed Ali birliğine, Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirliğine, evliyalar keremine, gerçek erenler demine hü... Hakk’a yürüyen canımızın mekânı Hakk katında kâim, makamı sevenlerin gönlünde dâim ola, geride kalanlar sabır ve metanetle dola, Hakk cümle canları gençlikte göçmekten, yaşlılıkta yoksunluktan koruya. Ya Hakk, Ehli Beyt aşkına yanan ışıklarımız sönmeye,

açık kapılarımız kapanmaya, yeşil yapraklarımız solmaya, akan pınarlarımız kurumaya. Hakk'a yürüyen canımız erenlerin katarına, didârına erişe, güruh-u Nâci'ye dahil ola. Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, Kırkların, On iki sadr-ı velayet, On dört Masum-u Pak, On yedi Kemerbest'in, Yetmiş üç Kerbela Şehidinin, seksen bin Rum Ereninin, doksan bin Horasan Pîrinin, Yüz bin Gayb Ereninin hüsn-ü himmeti, keşf-i kerâmeti, safa nazarları üzerimizde hâzır ve nâzır ola. Kadıncık Ana haldaşımız, Bozatl Hızır yoldaşımız ola, dil bizden nefes Hünkâr Hacı Bektaş Velî'den ola, gerçeğe hü (KK-2)" diyerek birleme hizmetini sonlandırır. Bundan sonra da yine dede ya da zâkir tarafından bir mihraçlama ya da tevhid semahı okunarak birleme hizmeti bitirilir (KK-1; KK-2). Dede daha sonra: "Canlar, şimdi Hakk'a yürüyen canımızı sırlamak üzere ... mezarlığına götüreceğiz" şeklinde bir bilgilendirme yaparak konuşmasına son verir.

Pir Sultan Abdal Cemevi dedeleri ve taliplerinden mülakat yoluyla elde ettiğimiz yukarıdaki bilgilere ilaveten, katılımcı olarak iştirak ettiğimiz Hakk'a yürüme erkânlarında şu hususlar dikkatimizi çekmiştir: Cemevi önünde, rızalık alma erkânında dedeler ilk olarak toplanan kalabalığa yollarına ve inançlarına göre cenaze namazı kılınmadan bir erkân yapacaklarını, namaz'ın Farsça bir kelime olduğunu, Arapçasının salat, salatın da dua anlamına geldiğini söylemiş; secdesiz namaz olamayacağını gerekçe göstererek namaz kılınmadan erkân yürüteceklerini beyan etmişlerdir. Helallik alırken dede üç kere "haklarınızı helal ediyor musunuz" diye sormuş; orada bulunanlar da "Allah, eyvallah" değil de üç kere "helal olsun" şeklinde cevap vermişlerdir. Bunlardan başka, Hakka uğurlama erkânına katılanlar rızalık alma esnasında yarım hilal şeklinde ve cemal cemal durmamış; cenaze namazındaki gibi düz saflar halinde durmuşlardır. Katıldığımız erkânların hiçbirinde cemevi önünde cenaze namazı kılınmamış ancak cenaze yakınlarının itirazları ve talepleri üzerine mezarlıkta namaz kılınarak ve Kur'an okunarak defin yapılmıştır. Bu hizmetler bazılarında cenaze sahiplerinin önceden haber verip de mezarlığa çağırdıkları hocalar; bazılarında da merasime katılan ehil kişiler tarafından yapılmıştır. Araştırma vesilesi ile katıldığımız bir merasimde ise cenazenin yakınları Hakka yürüyen can için cenaze namazı hizmeti istemiş; mezarlıkta namaz kıldırarak hiç kimsenin bulunmaması üzerine bu hizmet dedelerin ricası ile şahsımız tarafından yapılmıştır.

Konu hakkında önemli gördüğümüz ve müşahade ettiğimiz bir husus da şudur: Cemevinde yapılan rızalık alma ve birleme hizmetinden sonra Hakka uğurlanan can, mezarlıktan önce evinin önüne götürülmüş ve orada bir helalleşme daha yapılmıştır. Buradaki helalleşme sonunda okunan "insanı kâminden ayırma bizi" düvazından sonra cenaze yakınları dededen fatiha okumalarını istemiş, dede de Virâni Baba'ya ait "Alevî Fatıhası" denilen şu cümleleri okumuştur: "Bismillah'ı bilmeyen fakirdir, fatiha okusa imam olamaz, elham Muhammed dülillah Ali'dir, ikisini bir bilmeyen Hakk'ı bulamaz. Rabbül alemdir Hatice-i Kübra, makbul salavat Fatimatü'z- Zehra, er Rahman bâkidir Hasan-ı Hulki Rıza, bahre girmeyenler duru bulamaz. Rahim

İmam Hüseyin'i bilmeyen, ismini zikredip üstün görmeyen, ikrar verip ikrarında durmayan, nakşi hayal geçer amel bulamaz. Mâliki yevmüddin Zeynel Aba'dır, Muhammed Bâkır Hakk Rehnuma'dır, bunları bilmeyen kördür, âmadır, bin sene okusa imam olamaz. İyyâke nağbüdü Câfer'i Sâdık, bunların yoluna serimiz koduk, hakikat bab ile çeşmimiz yuduk, münkür olan, kalp aynasın silemez. Hakk Teala'nın biz edna kuluyuz ve iyyâke Kâzım'ın biz bendiyiz, nesteğyın Rıza'nın yolunda ölüyüz, şükür cenazemiz deccal göremez. İhdines sıratı müstekıym Tâki'yi bilmeyen, Nâki'nin nutkundan haber almayan, Âdem-i Âzam'a secde kılmayan, namazı fasıktır mihrap bulamaz. Sıratalleziyne Askerî'dir ayan, On dört Masum-u Pak bunlardır beyan, enamte aleyhim Mehdi'dir tamam, münkir bu harflere secde kılamaz. Fatıha bunlardır bilmeyen nâdan, gayrılmağdubiye secdeler kılan, Hünkârı Veli'den gayriye giden, arasa derdine derman bulamaz. Veleddallin erkânında oldu dur, yetiş cârımıza ya Hazreti Pir, biz Muhammed ümmetiyiz çok şükür, Virâni gayriden derman bulamaz (KK-1; Şahin, 2020: 415)".

2.8. Toprağa Sırlama

Mezarlığa götürülmek üzere Hakk'a yürüyen can, yakın ise tabutla omuzlarda; uzak ise bir vasıta ile taşınarak önceden hazırlanmış mezarın yanına konulur. Omuzlarda taşınırken çoğunlukla Hakk'a yürüyen canın akrabaları ve sevenleri tabuta el verirler. Tabutun üzerine genelde tabutu kapatacak ölçüde, yeşil veya kırmızı sade bir örtü örtülür. Ailenin özel bir isteği olması durumunda ise gelinlik, yazma vb. şeyler de konulabilir (KK-6; KK-7).

Pir Sultan Abdal Cemevi'nden hizmet alarak Hakk'a yürüyen canlar genellikle il merkezindeki Ali Mezarlığı, Dikmenler ve Ağbayır Mezarlığında toprağa sırlanmaktadır (KK-8; KK-9). Hakk'a yürüyen can, başı batıya gelecek şekilde hazırlanmış olan mezarın yanına konulur. Mezara indirme, yakınları ve yardımcı olabilecek ehil kişilerce yapılır. Hakk'a yürüyen can yolculuk gömleği ile toprağa sırlanır. Ancak cenaze ile ilgili özel bir durum varsa tabutla beraber sırlanmasına da müsaade edilir. Bundan sonra iki kişi mezara iner, Hakk'a yürüyen canı yerine yerleştirirler. Taşıma ve kefen bağları çözüldükten sonra ağaçtan ya da betondan yapılan perdelerle üzeri örtülür ve toprak atılarak sırlanır. Cenazenin yakınları tarafından Hakk'a yürüyen canın mezarına çiçek veya sevdiği bir eşyanın bırakıldığı da olabilmektedir (KK-9; KK-10).

Hakk'a yürüyen can toprağa sırlanırken, toprak atma işlemi sırasında "*Hüda kıl Mağfîret cümle günahım, Muhammed Mustafa hakkına bağışla*" isimli düvaz imam okunur. Bundan sonra yine canlar ayakta sağ el göğüste sol el yanda, ayaklar mümkün olduğunca bitişik dârda dururlarken dede: "*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah... Muhammed'in gül cemaline, Hasan ile Hüseyin'in kemaline, Aliyyel Murtaza'nın yoluna, Allah dost eyvallah hü... Erenler, canlar, yüzümüz yerde özümüz dârda, elimiz bağlı, yüreğimiz dağlı, gözümüz yaşlı, bağrımız ataşlı, Hakk'a yürüyen ... canımız anasırdan var oldu, bir bedende can buldu, şimdi toprakta sır oldu. Yedi kat yerde, yedi kat gökte,*

arşta, kürsüde, levh-i kalemde, on sekiz bin alemde varlığını her nesneye nakş eyleyen, kendini ademe bahşeyleyen Hakk aşkına; toprağa sırladığımız canımız ve hazırda bulunan cümle canların göçmüşleri için gönül birliğiyle *Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah... Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, Kırkların, On iki İmam, On dört Masum-u Pak, On yedi Kemerbest'in, enbiyanın, evliyanın, aşıkların, sadıkların, ariflerin, bilgelerin aşkına, tenini toprağa sırladığımız ... canımızın ve geçmişteki Hakk'a yürüyen cümle canlarımızın devirleri daim ve âsan ola. Dil bizden nefes Hakk Erenlerden ola, Nur-u Nebî, Kerem-i Ali, pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Velî, gerçeğe hü (KK-2)*" diyerek bir gülbenk okur. Bundan sonra yine ölümle ilgili "*Yandım da Geldim, Ervahlar Ezelden, Cihan Var Olmadan Ketmî Alemden, Fırsat Elde İken Bir Amel Kazan, Gafil Gezme Şaşkın ve Dostlar Beni Hatırlasın (KK-1; KK-2; Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu, 2014: 63, 64; 68)*" gibi bazı devriye ve nefesler ile "*Tövbe günahlarımıza estağfirullah*" düvazı okunur; mezarın üstüne isim levhası dikilir ve bir miktar su dökülür. Bu aşamadan sonra dede son olarak: "*Destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah.... Eyledik bu hizmeti, Hakk Muhammed Ali aşkına; eyledik bu hizmeti Fatıma Anamız, Bozatlî Hızır aşkına; eyledik bu hizmeti, Pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli aşkına; eyledik bu hizmeti, Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmi aşkına; eyledik bu hizmeti, Abdal Mûsa, Kaygusuz Sultan aşkına; eyledik bu hizmeti, Kalender Çelebi ve cümle evliya aşkına; eyledik bu hizmeti, Hakk'a yürüyen can aşkına, Hak Muhammed Ali birliğine, Hünkâr Hacı Bektaş Veli Piriğine, gerçek erenler demine hü (KK-1-KK-2)*" diyerek toprağa sırlama hizmetini sonlandırır.

2.9. Telkin Verme

Hakk'a yürüme erkânı ile sırlanan bir can için defin işleminden sonra telkin verilmesi söz konusu değildir. Nitekim nasihat ve öğüt verme anlamına gelen telkinin yaşarken cem ve muhabbetlerde verileceğine dair bir anlayış bulunmaktadır (KK-1; KK-2; KK-3). Ancak mezarlıkta bulunan canlara herkesin bir gün Hakk'a yürüyeceği, kimsenin sonsuza kadar aynı durumda ve tende kalmayacağı, bu sebeple her anın kıymetinin bilinmesi gerektiği, yola uygun davranışlarda bulunulması gerektiği, ikrardan dönülmemesi, gönül yıkılmaması ve hak yenilmemesi, gibi birtakım nasihatler verilmektedir. Genellikle dedeler mezarlıkta toplananlara: "*Ey canlar, dört kapı kırk makam haktır, ölmeden önce ölen insan-ı kâmiller haktır, pîr, rehber, mürşit haktır, doğru olun, dost gönlü incitmeyin, doğruluktan ayrılmayın, komşu hakkına riayet edin (KK-1; KK-2)*" şeklinde bir telkin yaparlar. Ayrıca Hakk'a yürüyen canın durumu gözetilerek geride bıraktığı eş ve çocuklarına maddi ve manevi destekler verilmesi konusunda da birtakım öğütler verirler.

2.10. Başsağlığı Dileme

Toprağa sırlama işleminden sonra Hakk'a yürüyen canın yakınlarına mezarlık çıkışında baş sağlığı dilenir. Bu uygulama cenaze sahiplerinin mezarlık önünde tek sıra halinde beklemeleri ve katılımcıların da tek tek önlerinden geçerek tokalaşması ile gerçekleşir. Hakk'a yürüyen canın

yakınları lokma verecekse veya başka çağrılar yapılacaksa bu husustaki duyuruların yapılması ile de mezarlıktaki işlemler bitirilmiş olur (KK-8-; KK-9; KK-10).

2.11. Lokma İkramı

Hakk'a yürüyen canın yakınlarının maddi durumu müsaitse toprağa sırlama hizmetinden hemen sonra ya mezarlık çıkışında ya da evinin önünde lokma verilir. Lokma, Alevî ve Bektaşî geleneğinde her türlü ikram çeşidine verilen isimdir (Üçer, 2005: 359). Bu ikramlar tığlanmış bir kurban, herhangi bir yemek çeşidi veya bir meyve bile olabilir. Yapılan bu ikramla Hakk'a yürüyen canın devr-i dâiminin kolay olacağına ve kendisinden Hakkın razı olacağına inanılır. İkramdan önce dede oradaki canlara hitaben: *"Hakk'a yürüyen can için, verilen lokmalar için, cümle geçmişlerimizin canı için diyelim bir Allah Allah... destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah... evvel Allah diyelim, dâim Allah diyelim, geldi Hak sofrası, Hak versin biz yiyelim, destur lokmaya, evliya keremine, gerçek erenlerin demine devranına hü... Hakk'a yürüyen can için verilen lokmalar kabul ola, muratlarımız hasıl ola, yiyele helal, yedirenlere delil ola, pişirip yetireni sofraya getireni Hakk saklaya, Hızır bekleye, Hakk'a yürüyen canın devri dâim ve âsan ola, lokma hakkına, evliya keremine, gerçek erenler demine hü* (KK-2)" diyerek bir gülbenk okur ve verilen ikramlar hep birlikte yenilir.

2.12. Taziye Ziyareti

Hakk'a yürüyen canın toprağa sırlanmasından sonra ailesine ve yakınlarına taziye ziyaretleri yapılır. Bu ziyaretler esnasında eğer orada bir ehil kişi ya da dede varsa onlardan; yoksa bilenler tarafından üç düvaz imam ve bir gülbenk okunur. Hakk'a yürüyen canın hatıralarından ve iyiliklerinden bahsedilir. Toprağa verilen canın ailesi genellikle kırk gün yas tutar. Yas günlerinde oyun ve eğlenceden uzak durulur, tıraş olma ve süslenme gibi kişisel bakımlar yapılmaz. Dede tarafından taziye ziyareti esnasında okunan bir gülbenk örneği şöyledir: *"Hakk'a yürüyen can için, yapılan hizmetler için, cümle geçmişlerimizin canı için diyelim bir Allah Allah... destûru Pîr, Bismişah, Allah Allah... Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, Kırkların, erenlerin, enbiyaların himmetleri üzerimizde hâzır ve nâzır ola. Hakk erenler, Hakk'a yürüyen canımızın geride kalanlarının gözlerinden yaş, duvarlarından taş düşürmeye, bu acıyı unutturacak başka acılar göstermeye, Hakk'a yürüyen can daima gönlümüzde ola, cümle canları Hak erenler katarından, didârından ayırmaya, Nur-u Nebî, Kerem-i Ali, Pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli, gerçeğe hü* (KK-2-KK-3)".

2.13. Dârdan İndirme Cemi

Tokat Pir Sultan Abdal Cemevi çevresinden vefat etmiş bir can için, cumalığında (vefatının ilk perşembe akşamı), kırkında, elli iki'sinde veya herhangi bir zamanla sınırlı olmaksızın cenaze sahiplerinin müsait olduğu bir günde hayatta iken beraber olduğu eşi, dostu, akraba ve diğer tanıdıklarıyla helalleşmesi amacına yönelik dârdan indirme cemi yapılmaktadır. Bu erkân bir nevi görgü cemidir ve Hakk'a yürüyen canın

göçtüğü yerde rahat etmesi için yapılır. Ölen kişinin varsa musahibi yoksa çocukları veya yakınları cemde, dâr-ı Mansûr'a durur ve ölen kişinin borcunun, vereceğinin olup olmadığı sorulur; varisleri olarak bunları ödemeye hazır oldukları söylenir (KK-6; KK-7).

Dâr cemi en kısa haliyle şöyle yapılmaktadır: Vefat etmiş canın yakınları tarafından ya bir kurban tığlanır ve lokması hazırlanır ya da herhangi bir yemek çeşidi ikram edilmek üzere önceden hazırlanır. Dede cemde Hakk'a yürüyen can için dârına durulmuş musahibine veya ailesine: *"Canlar, şu anda Hakk'a yürümüş olan falanca canın dârına durmuş bulunuyorsunuz, Hakkın ve halkın huzurunda size soruyorum: bu cemden, dışarıdan veya daha sonradan biri gelse Hakk'a yürüyen bu yakınınızdan hak ve hukuk talep etse; talebinde de haklı ise helalleşmeye razı mısınız? (KK-2)"* diye sorar. Dâra duranlar da: *"Allah, eyvallah dedem. Döktüğü varsa dolduracağız, ağlattığı varsa güldüreceğiz, yıktığı varsa kaldıracacağız, bu yakınımızı ulu divanda kul hakkı ile bırakmak istemiyoruz (KK-2)"* diyerek cevap verirler. Dede cemaate dönerek: *"Dâra duranları duydunuz, Hakk'a yürüyen canımızdan razı mısınız? (KK-2)"* diye üç kere sorar, oradakiler de üç kere *"Allah eyvallah"* der. Hakk'a yürüyen kişiden hak talep eden olursa yakınları hemen vazifeyi üstlenir ve helalleşme işlemi tamamlanır. Bundan sonra da hazırlanan yemekler veya tığlanan kurban lokması ikram edilir (KK-1; KK-2; KK-3; Banaz, 2024: 196-210). Bu erkân sonunda mutlaka lokma verilmektedir. Nitekim gelenekte "can aş" olarak da zikredilen bu erkânın lokmasız olarak icra edilmesi mümkün değildir.

Sonuç

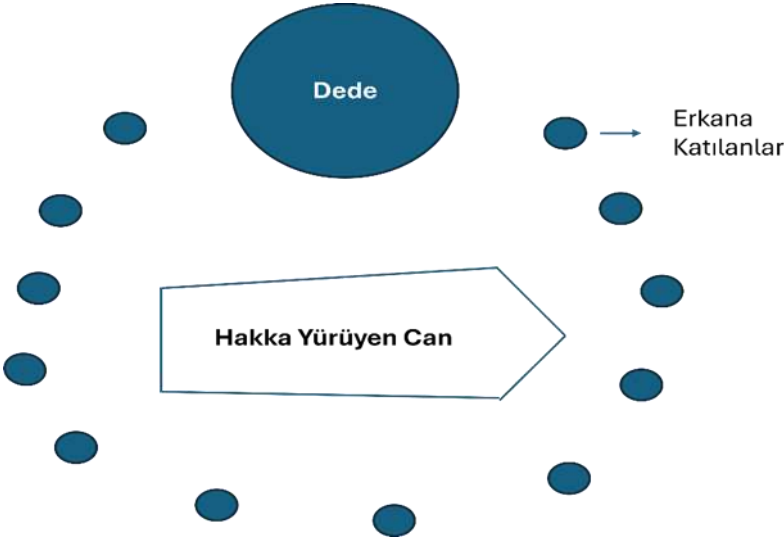
Anadolu'da Alevî ve Bektaşî nitelemeli ocak ya da gruplar tarafından gerçekleştirilen gelenekteki bazı âdâb ve erkânlar, şehirleşme, ulusallaşma ve sekülerleşmenin getirdiği modern Alevîlik anlayışı içerisinde son zamanlarda değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Bu değişim ve dönüşümün sebeplerinin başında Sünnî uygulamalara muhalif olma düşüncesi ilk sırada yer almaktadır. Bununla birlikte, 1990'lı yıllardan sonra ülkemizdeki Alevî ve Bektaşî çevrelerin şehirlerde teşkilatlanmalar kurması, bu yıllardan sonra çok sayıda cemevinin açılması ve dedelik kurumunun yeniden canlanması sonucu dedelerin toplumda aktif rol almaları gibi birtakım sebepleri de buna ilave etmek mümkündür. Alevî ve Bektaşîlerde yaşanan son zamanlardaki sosyal ve kültürel değişim neticesinde aynı çevrenin bazı gruplarında cenazelerin artık cemevlerinden kaldırılması ve cami hocaları yerine dedelerin bu hizmeti icra etmesini gündeme getirmiştir. Bununla birlikte bu gruplar birtakım zorunluluklardan ötürü geçmişteki Sünniliğe benzediğini düşündükleri cenaze hizmetlerinin artık yapılmayacağı konusunda kararlar almış ve Hakk'a yürüme erkânında olduğu gibi bazı erkân ve âdâblarda yenilikler ve değişiklikler yapmışlardır.

Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi bünyesinde gerçekleştirilen başta Hakk'a yürüme olmak üzere dârdan indirme, görgü, ikrar ve nikah, muhabbet cemleri ve musâhiplik erkânı gibi diğer erkân ve hizmetler,

modern Alevîlik anlayışı içerisinde icra edilmeye çalışılmaktadır. Nitekim bu grubun dedeleri 2011 yılında gerçekleştirilen, erkânlardaki değişim kararlarının alındığı “Dergâhta Birlik” toplantılarının önemli bir paydaşı olmuştur. Bu sebepten cemevi hizmetlerini yürütenler zaman zaman Türkiye’nin diğer il ve ilçelerine hizmet içi eğitim kapsamında, yeni erkânlar hakkında bilgi vermeye ve uygulamalı olarak göstermeye gitmektedirler. Pir Sultan Abdal Cemevinde modern bir anlayışla düzenlenen Hakk’a yürüme erkânı ilk olarak 2014 yılında gündeme gelmiş; dört-beş yıl gibi uzun bir süre konunun anlatılması ve tartışılması sürmüş, 2018 yılında ve sonrasında ise dedelerden bazılarının yakınları için ilk defa bu erkân uygulanmıştır. Yöre halkının hazır olmadığı gerekçesi ile şimdiye kadar cemeviden saz veya bağlama eşliğinde hiçbir cenaze kaldırılmamış; ancak çevre il ve ilçelerde buranın dedeleri tarafından zaman zaman icra edilmiştir. Bununla birlikte yeni bir anlayışla icra edilen Hakk’a yürüme erkânı, yılda bir veya iki kere olmak kaydıyla daha çok yurtdışından gelen cenazelerle, Anadolu’nun büyük şehirlerinden getirilen cenazelere uygulanabilmektedir. Yöre halkından olup da cemeviden kaldırılan cenazelere modern anlayışa göre Hakka yürüme erkânı yapılsa bile, yakınlarının itirazları sebebiyle mezarlıkta cenaze namazı kılınmakta, zaman zaman da Kur’an okunarak defin yapılmaktadır. Müşahede ettiğimiz bu durum ise Pir Sultan Abdal Cemevi dedelerinin modern bir anlayışla yapmaya çalıştıkları Hakka yürüme erkânını uygulamada birtakım zorluklar yaşadıklarını, cemevi çevresinden olan Alevî yurttaşlarda geleneksel Alevîlik anlayışının halen baskın olduğunu göstermiştir.

Ekler:

Şekil-1: Cemal Cemale (Yüz Yüze) Duruş Şekli

Tablo-1: Kaynak Kişiler (KK) Tablosu

Kod	Yaş	Ocağı	Tahsili	Mesleği	Dede-Talip Durumu	Görüşme Tarihi
KK-1	62	Hıdır Abdal	Üniversite	Emekli	Dede	08.11.2024
KK-2	57	Şah İbrahimî Velî	Orta Okul	Esnaf	Dede	22.11.2024
KK-3	32	Kul Himmet	Üniversite	Özel sektör	Dede	20.10.2024
KK-4	62	Ali Seyyidî	Lise	Emekli	Talip (Cemevi Görevlisi)	22.11.2024
KK-5	40	Erdebil	Lise	Esnaf	Talip	22.11.2024
KK-6	35	Pir Sultan	Yüksek Okul	Serbest Meslek	Talip	22.11.2024
KK-7	50	Eraslanlı	Orta Okul	Çiftçi	Talip	08.12.2024
KK-8	48	Pir Sultan	Lise	Esnaf	Talip	08.12.2024
KK-9	55	Kızıldeli	Lise	Emekli	Talip	08.12.2024
KK10	60	Güvenç Abdal	İlk Okul	Emekli	Talip	08.12.2024

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. (2015). Alevîliklerde ölüm, cenaze, yas ile ilgili inanış ve ritüeller. *Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 12, 17-65.
- Akturan, U.- Dinçer, D. (2008). Etnografya. *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (ed.: T. Baş – U. Akturan): 41-62, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Anonim. (2012). *Kitâb-ı dâr*. (hızl. O. Eğri). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Banaz, Ş. (2024). Pir Sultan Abdal Derneği Tokat Şubesi'nin kuruluşu, faaliyetleri, sorunları ve beklentileri. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 3-31.
- Banaz, Ş. (2024). Alevî ve Bektaşî geleneğinde dâr merkezli kavram ve pratikler. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 196-210.
- Baudrillard, J. (2002). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (çev.: O. Adanır), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Belçer, İ. (2018). *Koçgiri Aşireti'nde ölümleri anma ritüelleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Benli, Y. (2019). Alevî-Bektaşî öğretisinde hakk'a yürüme erkânında müzik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 91, 169-192.
- Birdoğan, N. (2015). *Anadolu'nun gizli kültürü Alevîlik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkuş, M. (2006). Alevî yurttaşlara yönelik dini hizmetlerin icrası bağlamında bir teklif Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-12.
- Bozkuş, M. (2006). *Sivas Alevîliği*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bulut, H.İ. (2016). *İslam mezhepleri tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Büyükokutan, A. (2007). Muğla yöresi Alevî Türkmenlerinde ölümle ilgili inanç ve pratikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 21, 64-86.
- Alevîlikte cem ve Hakk'a uğurlama erkânı. (2019). Devrimci Alevîler Birliği (DAB) Ankara: Favori Yayınları.
- Er, P. (1997). Anadolu Aleviliğinde ölüm. 5. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi: 180-190, Ankara: Kılıçaslan Matbaacılık.
- Erginer, G. (2004). *Bir halk bilimcisinin gözünden ölüm*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu, (2014). *Hakk'a yürüme erkânı*. İstanbul: Serçeşme Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî (Vilâyet-nâme)*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- Gül, İ. (2022). Kültürel değişimin gelecek kuşaklara etkisi: Alevîlik-Bektaşî inancında hakk'a yürüme erkânı örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 175-196.
- Karaköse, G.-Selçuk, A. (2022). Sıraç Alevîliklerinde ölüm ritüelleri üzerine bir araştırma". *Kültür Araştırmaları Dergisi*. 14, 86-101.
- Karaoğlu, H. (2003). Pazarcık yöresi Alevîliklerinde ölüm ve ölü ile ilgili uygulamalar. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 37-52.
- Keskin, M. (2003). Sarısaltık ocağına bağlı Alevîler'de ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 115-130.
- Keskin, M. (2009). *Kentleşme sürecinde Alevîlik (gelenek ve modernizm arasında gelgitler-Elâzığ örneği)*. İstanbul: Kıvılcım Ajansı.
- Kılboz, M. A. (2024). Alevîlik kültüründe ölüm ritüelleri ile İslam öncesi Türklerin ölüm ritüellerine karşılaştırmalı genel bakış. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*. 13 (37), 153-165.
- Kutlu, S. (2005). İslam mezhepleri tarihinde usul sorunu. *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi I*, (ed.: İ. Kurt-S. A. Tüz), 391-440, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Püsküllüoğlu, A. (1975). *Türk halk şiiri antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Rençber, F. (2018). *Tarihsel ve kültürel boyutlarıyla Alevîlikte cem ve cemevleri*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Sağlam, L. (2019). *Elâzığ Türkmen Alevileri örneğinde ölüm ritüeli*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Sarıkaya, M. S. (2021). Prof. Dr. Hasan Onat'ın Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili görüşlerine dair bir inceleme. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 281-306.
- Selçuk, A. (2009). Evcî Alevîlerinin ölüm ile ilgili inanış ve uygulamaları". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 178, 101-110.
- Subaşı, N. (2010). *Alevîlik modernleşmesi (sırrı fâş eylemek)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Subaşı, N. (2002). Türk modernleşmesi ve Alevîlik. *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, 8 (29), 91-122.
- Şahin, H. (2020). *Virani divanı*. İstanbul: Sarissa Yayınları.
- Onat, H.-Kutlu, S. (2009). *İslam bilimlerinde yöntem*. Ankara: Ankuzem Yayınları.

- Onay, İ. (2013). İslamiyet'ten önce Türklerde ölüm anlayışı ve defin yöntemleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 234-244.
- Özmen, İ. (1998). *Alevî-Bektaşî şiirleri antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uluocak, Ş. (2014). Kazdağı Tahtacı Türkmen kozmolojisinde hakk'a yürümek. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 71, 55-82.
- Uyanık, Z.-Kala, A. (2013). Ardahan yöresi (Damal) Alevîlerinde hakk'a yürüme erkânı: Ölümle ilgili inanış ve uygulamalar. *Folklor/Edebiyat*, 19 (76), 163-172.
- Üçer, C. (2005). *Tokat yöresinde geleneksel Alevîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Üzüm, İ. (1997). *Günümüz Alevîliği*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Velî, H.B. (2011). *Makâlât*. (hızl.: A. Yılmaz vd.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, R. (2012). Geleneksel Alevilikten modern Aleviliğe: Tarihsel bir dönüşümün ana eksenleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 135-162.
- Yıldız, H. (2007). Alevî geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası tören ve uygulamalar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 42, 93-112.
- Yıldız, H. (2004). *Anadolu Alevîliği (Amasya yöresi bağlamında bir inceleme)*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Yörükan, Y. Z. (2006). *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Extended Summary

In Alevism and Bektashism, the ritual of walking to God refers to the services of taking the blessing, uniting, and placing the deceased in the ground during the funeral ceremony. Unlike traditional Alevism, these services at the Tokat Pir Sultan Abdal Cemevi are performed without the call to prayer from mosques, the recitation of the Quran, funeral prayers, or the offering of prayers at the graveside. Instead, they are performed with the Turkish recitations of gülbenk, deyiş, nefes, duvaz, and devriye. When we examine the activities of the Pir Sultan Abdal Cemevi in Tokat Center and the attitudes and ideas it displays regarding Alevism, we see that the dedes serving there possess a modern understanding of Alevism and are striving to change certain traditional rituals, seeking to return them to their original form. This is particularly evident in the performance of funeral services, known as the "walking to God" ritual.

This study examines how funeral ceremonies, considered a ritual of walking to God in Alevi and Bektashi circles, are performed at the Pir Sultan Abdal Cemevi in Tokat Center and how they differ from traditional Alevism. This study, centered on qualitative research techniques, first conducted a literature review to access relevant research and then examined previous studies to create an original study. Afterward, interview questions were prepared and ethics committee approval was obtained; the fieldwork was conducted, and cultural analyses were conducted using ethnography. Indeed, ethnography, which allows for a general understanding of a community, offers the opportunity to observe, learn, and document people's relationships and behaviors in their natural environments. Because the study included field research, we also observed the funeral ceremonies of some individuals who were laid to rest at the Pir Sultan Abdal Cemevi in Tokat, using participant observation techniques. The research was limited to Alevi citizens who gathered around the Pir Sultan Abdal Association, one of the Alevi lodges or groups in Tokat, and who received services from this association's cemevi. For this purpose, dedes and disciples from the association and the cemevi were included in the study and interviews were conducted with them. The questions were open-ended to allow participants to easily explain and elaborate on the topic, and the data obtained was collected

personally by the researcher through interviews. Participant confirmation was also obtained during the questioning process, and the information obtained was validated by consulting with experts in the field. Finally, each form was numbered and coded after the interviews; these codes are provided at the end of the study.

At the end of the study, it was seen that other rituals and services such as the ritual of walking to God, etiquette, confession and marriage, love cems and companionship rituals, which were performed in the Tokat Merkez Pir Sultan Abdal Cemevi, were performed within the modern Alevi understanding. Indeed, the dedes of this group were important stakeholders in the "Unity in the Dervish Lodge" meetings held in 2011, where decisions were made about changes to rituals. For this reason, those who run the cemevi services occasionally travel to other provinces and districts in Turkey as part of in-service training to provide information about new rituals and demonstrate them in practice. The modernized ritual of walking to God, held at the Pir Sultan Abdal Cemevi, first came to the fore in 2014. The topic continued to be discussed and discussed for four or five years, and in 2018 and thereafter, this ritual was performed for the first time for the relatives of some of the dedes. No funeral procession has been conducted from the cemevi to the accompaniment of saz or bağlama, as the local population was not prepared, but it has been performed occasionally by local dedes in surrounding provinces and districts. However, the ritual of walking to God, performed with a new understanding, is performed once or twice a year, mostly for funerals brought from abroad and from the larger cities of Anatolia. Even if the ritual of walking to God is performed according to the modern understanding for funerals of local people removed from the cemevi, funeral prayers are performed in the cemetery due to objections from relatives, and sometimes the burial is carried out with a recitation from the Quran. This observation demonstrates that the Pir Sultan Abdal Cemevi dedes encountered some difficulties in implementing the ritual of walking to God, which they attempted to implement with a modern understanding, and that the traditional Alevi understanding still dominates among Alevi citizens within the cemevi community.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Bu çalışma için Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 26.11.2024 tarih, 19 nolu oturum, 01-52 nolu karar sayısıyla izin alınmıştır. / *Permission for this study was obtained from the Ethics Committee for Social and Human Sciences Research at Gaziosman Paşa University in Tokat, with decision number 01-52, dated November 26, 2024, session number 19.*

Finansman/Funding: Bu makale için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır. / *No support was received from any institution or organization for this article.*

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of GenAI: Bu makalede yapay zekâdan yararlanılmamıştır. / *GenAI was not used in this article.*

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Bu çalışmanın yapılmasında büyük destekleri olan Tokat Pir Sultan Abdal Derneği başkanı ve cemevinde hizmet yürüten dedeler başta olmak üzere, saha araştırması kapsamında görüştüğümüz, bizden sevgi ve ilgilerini esirgemeyen bütün canlılara teşekkürlerimi sunuyorum. / *I would like to express my gratitude to the president of the Tokat Pir Sultan Abdal Association and the elders serving at the cemevi, who provided significant support for this study, as well as to all our friends whom we interviewed during the field research and who showed us their love and attention.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu/Aauthor's Note: Yazarın bir notu yoktur. / *There is no author's note.*

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Makale tek yazarlıdır. / *The article has a single author.*